

Anfallet

Klockan 3.05 på morgonen söndag 22 juni 1941 sänder Adolf Hitler ut lösenordet "Dortmund", varpå det gigantiska anfallet mot Sovjetunionen – operation Barbarossa – tar sin början. Finlands krigsmakt gör som den ska och anfaller inte. Men Hitler nämner Finlands medverkan i sin dagorder, som sänds ut i radio:

Tillsammans med sina finska kamrater står segrarna från Narvik vid Norra ishavet. Tyska divisioner under ledning av Norges erövrare och finska krigshjältar under sin egen marskalks ledning skyddar Finlands område.

Finland tvingas dementera Hitlers uppgifter. Men Führern bekräftar den på andra håll, till exempel i sitt högstämmda brev till Mussolini anfallsdagen. Den svenska diplomatiska personalen vet även de att Finland ska delta i anfallet. Sveriges marinattaché i Berlin, Anders Forshell, skriver entusiastiskt om ett svenskt deltagande vid Finlands sida:

Om detta nya krig kommer att tillsammans med Finland av Tyskland att föras till ett segerrikt slut, vilket jag personligen anser bliva fallet inom kort tid, utan att svensk insats i någon form göres för att medverka till vår arvfienes likviderande – då är det också slut med Sveriges militära framtid [...] Om storkriget, vilket jag tror, vinnes av Tyskland, Europas nyordning kommer till stånd och dess militära struktur skall avgöras, då kommer enligt min övertygelse ett Sverige, som intet positivt gjort under kriget, att sjunka ner till ett Danmarks status, Finland att tillgodoses på vår bekostnad i norr och vår krigsmakts saga vara all. 1

Marinattachén Forshell får medhåll av en annan flottans man, chefen för försvarsstabens marinoperationsavdelning Rutger Croneborg, som senare skriver i sin dagbok att neutraliteten hindrar "den svenska militärens naturliga önskan att vilja vara med att betvinga bolsjevismen". Även den svenske ministern i Berlin, Arvid Richert, uttrycker liknande tankar. Han skriver denna dag att "en för Tyskland och Finland gynnsam utgång av det ryska kriget är för Sverige ett vitalt intresse. Därom måste väl alla vara ense."

Bridgespelandet hos Per Albin Hansson upphör två timmar innan Tyskland startar sitt anfall.

Christian Günther åker tillbaka till stan, det är okänt vad han därpå gör.

Klockan fyra på morgonen väcks Svenska Dagbladets korrespondent i Berlin, Arvid Fredborg, av telefonen.

Det är tyska pressklubben som ringer: "Presskonferensen börjar klockan 6 i Bundesratsaal." Fredborg behöver ingen närmare förklaring till vad som hänt (när han beger sig iväg säger en vaktmästare till honom att "nu ska Stalin få på käften"). Klockan fem får svenska flygvapnets kommandoexpedition bekräftelse på att anfallet har inletts. En tysk begäran inkommer – Sverige ombeds att inte skjuta ner vilsekomna tyska stridsflygplan. Ungefär samtidigt ringer Staffan Söderblom till statsministern och ger besked om händelserna i öst (Per Albin Hansson har bara sovit i tre timmar och somnar

1. Den svenska marinen, som ju redan röjt minor åt tyskarna, kommer att fortsätta vara behjälplig åt den tyska krigsinsatsen. Svenska jagare kommer att eskortera tyska transportfartyg till Finland. För att det ska se bättre ut insisterar svenskarna på att de tyska båtarna för handelsflottans flagg och att soldaterna håller sig under däck när fartygen passerar bebyggd kust.

om). Det borde vara Christian Günther som ger klartecken till Staffan Söderblom om att väcka statsministern. Vi kan alltså sannolikt säkerställa att Sveriges utrikesminister får beskedet någon gång mellan klockan tre och fem på morgonen, anfallsdagen.

Klockan sex kallas Richert i Berlin till tyske utrikesministern Joachim von Ribbentrop – kallelsen sker via telefon från protokollchefen vid Auswärtiges Amt. En halvtimme senare väcks Per Albin Hansson återigen, denna gång av svenska flygkommandot. Statsministern informeras om den tyska framställan om främmande plan över Sverige. Legationsrådet vid Tysklands beskickning i Stockholm, Werner Dankwort, har överlämnat en not till Staffan Söderblom. Nu lämnar statsministern sängen och beger sig till regeringskansliet. I Berlin anländer Arvid Richert till von Ribbentrop klockan 7.10. Den tyske utrikesministern ska även träffa representanterna för Turkiet, Spanien, Slovakien och Kroatien. Sist i kön placeras Sveriges sändebud, vilket är ett tecken på att Sverige anses minst viktigast denna dag. Richert får vackert vänta.

I Sverige går ett telefonbud ut till regeringsledamöterna.

Försvarsminister Per Edvin Sköld påstår sig vara på väg till Skåne, men hejdar sig då han ser Dagens Nyheters löpsedlar på Centralen. Justitieminister KG Westman visar sin litterära begåvning i dagboken, då han på väg till regeringskansliet ser "oändliga rader av cykelåkare ute för att njuta av sin semester, oftast ett ungt par tillsammans, mången gång båda i baddräkter. Man fick en skymt av vacker och sorglös ungdom, när de åkte förbi i årets ljusaste tid."

Runt klockan 7.30 anländer Christian Günther, Per Albin Hansson och Per Edvin Sköld till regeringskansliet. Flygvapnet får en provisorisk order – som sedan blir permanent – om att inte skjuta ner tyska plan. De ska avvisas med varningsskott. Överbefälhavare Thörnell beordras dessutom att återkalla permitterade vid andra armékåren och övre Norrlandsgruppen, samt att höja beredskapen på Gotland. Under tiden droppar fler regeringsmedlemmar in.

Socialminister Gustav Möller använder "den dova händelselösheten" till att dricka en kopp kaffe, enligt folkhushållningsminister Gjörres. Högerledaren Gösta Bagge kommer "blek och i hållningen mycket påminnande om en tomsäck". Christian Günther tar sig tillbaka till utrikesdepartementet, Per Albin Hansson beger sig till Centralen för morgonkaffe och de övriga får ledigt till klockan 12. Gustaf V anländer från Tullgarn till slottet i Stockholm.

I Berlin får Arvid Richert äntligen träffa Joachim von Ribbentrop, i ett allmänt och ganska innehållslöst samtal. Framför allt visar det att den tyske utrikesministern inte vet något om de tyska krav, som några minuter senare kommer att ställas på Sverige. Utrikesminister von Ribbentrop meddelar att:

Sverige hade uppenbarligen velat intaga en ställning vid sidan: detta hade man i viss mån på tysk sida beklagat, men tagit ad notam som ett faktum. Herr von Ribbentrop hoppades nu, att det utbrutna tysk-ryska kriget ej skulle föranleda någon antitysk hetskampanj i svensk press, som vid så många tillfällen uppstått mot Tyskland, under det man å tysk sida önskade blott vänskap med och hyste endast vänskapliga känslor mot Sverige.

Vidare betonar von Ribbentrop att Tyskland gör Sverige en tjänst, vad gäller Finland. Nu behöver inte längre svenskarna bekymra sig om grannlandets säkerhet.

Kort sagt – Sverige är enligt von Ribbentrop oviktigt.

Klockan 8.30 på morgonen anländer till slut sändebudet Karl Schnurre till utrikesdepartementet och Christian Günther. Mötet markerar starten för den så kallade midsommarkrisen 1941, kanske den allvarligaste svenska utrikespolitiska sammandrabbningen sedan Napoleonkrigen.

Återigen markerar Christian Günther mycket tydligt att han inte vill ha några vittnen, han kör ut sin närmaste man Staffan Söderblom ur rummet. Och kabinetssekreteraren Erik Boheman får inte komma in. UD-personalen reagerar på Christian Günthers beteende, men det bryr han sig inte om.

Karl Schnurre överlämnar istället listan på tyska krav – eller snarare önskemål – som Günther redan känner till.

Listan innehåller fem punkter:

1. Transporter
 - Genomfart av tyska trupper (omkring 1 division) på svenska järnvägar och med svenska transportmedel från trakten av Oslo till Finland.
 - Genomtransport av komplettering och försörjningsgoods till Finland på svenska järnvägar och med andra svenska transportmedel.
 - Tillhandahållande av tillgängligt tonnage, särskilt tanktonnage, för tysk-finska ändamål
2. Användandet av det svenska telekommunikationsnätet för tyska telekommunikationer
 - Särskilda sakkunniga kommer likaledes att tilldelas den tyske militärattachén i Stockholm.
3. Tillstånd för överflygning av svenskt territorium av enstaka flygplan och angivande av flygplatser som ägnar sig för nödlandning
4. Marinfrågor
 - Minspärningar på svenskt territorialvatten till skydd för den svenska kustfarten och till komplettering av tyska spärrar utläggas efter överenskommelse med den tyska marinen. Krigsfartyg från Sovjetunionen tillåtas icke passera genom spärrluckorna.
 - Sverige skyddar efter förmåga sjöfarten inom svenskt territorialvatten. Det är önskvärt att genom ändamålsenliga svenska åtgärder säkerställs att det svenska skärgårdsområdet på ostkusten icke av ryska sjöstridskrafter (u-båtar) utnyttjas som stöddepoter eller ”tillflyktsort”
 - Icke internering av tyska sjöstridskrafter, som av vilken som helst orsak söka skydd på svenskt territorialvatten eller i svenska hamnar, också för det fall att den av folkrätten sanktionerade uppehållstiden av oförutsedda omständigheter överskridas.
5. Ytterligare frågor av militär eller näringspolitisk art, som följer av ovanstående, lösas genom särskilda förhandlingar.

Det viktigaste kravet är, vilket redan framgått, det första: Transporten av en tysk division på svensk järnväg. Divisionen är den 163:e tyska infanteridivisionen, kallad ”Engelbrechtdivisionen”, efter sin befälhavare general Erwin Engelbrecht (enstaka svenskar i samtiden tror att divisionsnamnet är en liten hyllning till Sverige och 1400-talets upprorsledare Engelbrekt Engelbrektsson).

I viss historieskrivning har det hetat att Christian Günther i detta ögonblick blir lättad, då han ska ha fruktat hårdare krav (kanske gällande ett tyskt besättande av Gotland). Det stämmer troligen inte. Det förefaller osannolikt att Karl Schnurre skulle chocka den svenska utrikesministern, som han har en vänskaplig uppskattning för, med obehagliga överraskningar vid den här tidpunkten. Och det vet Christian Günther.

Våra kunskaper om vad samtalet Günther-Schnurre går ut på kompliceras av att Christian Günther inte skriver något om samtalet.

Men det gör Schnurre.

Han menar att den svenske utrikesministern ”jämlikt sin politiska grundinställning hade visat en uttalad förståelse för samtliga tyska militära önskemål”. Mötet med Karl Schnurre var på inget sätt ett tillfälle för förhandling från svensk sida. Tvärtom. Det drygt timslånga samtalet mellan Günther och Schnurre ”uppenbart hade tjänat syftet att förse Günther med argument inför en nödvändig uppgörelse inom den svenska regeringen”. Alltså, Günthers motpart är inte Tyskland utan socialdemokrater i den egna regeringen. Det verkar som om Christian Günther och Karl Schnurre mest pratar vilken taktik som är lämplig, från Günthers sida. Och här har redan Günther en väg framåt, som han provat förut med stor framgång.

Han kan använda sig av kungen, Gustaf V.

Schnurre skriver om detta: ”Günther avsåg att detta skulle komma att tjäna som stöd för hans egen åsikt”. Günthers tanke bör vara att behålla ett monopol på information så länge som möjligt. Efter att ensam både ha träffat Schnurre och kungen så kommer han att ha ett övertag. Men framför allt ska Günther med hjälp av kungen först övertyga statsministern, som sedan neutraliserar besvärliga

socialdemokrater. Det är en tanke som ska visa sig framgångsrik och som troligen inte har kungen själv som upphovsman. Historikern Göran B. Nilsson skriver:

Gustaf V:s profil framstår inte som den kallt och skarpt beräknande maktmänniskans. Det är därför lockande att söka efter medhjälpare bakom den skickligt upplagda taktiken. Närmast erbjuder sig en sådan i Christian Günther.

Frågan är varför Christian Günther väljer att dryfta denna taktik med Karl Schnurre. Jämför med hans lösmyntighet tidigare inför prinsen av Wied. Utrikesministern vill kanske åter visa sig förbindlig och duktig inför tyskarna? Är det därför Günther inte vill ha fler svenskar närvarande? Ett problem är att Schnurre vill ha en framtida svensk frivilligkår till Finland, som under vinterkriget. Det får bli en senare fråga.

Mer problematiskt är Hitlers idé om att det viktigaste kravet – genomtransport på svensk järnväg av en division – är en ”engångstransport”.

Det är oklart hur Schnurre och Günther diskuterar kring detta, samt hur Günther väljer att föra det vidare (det har hävdats att det är Schnurre som framhåller att transporten är en ”engångsprestation”, och det är mycket möjligt). Å ena sidan kan talet om ”engångstransport” sockra den beska medicinen för motvilliga svenska politiker, å andra sidan går en sådan förbindelse rakt emot Christian Günthers plan att undvika låsningar i förhållandet till Tyskland. Frågan är om Günther-Schnurre anar hur centralt detta förbehåll ska bli i den svenska behandlingen av frågan.

Hur som helst – Christian Günther lovar Karl Schnurre att tala för bifall i regeringen, angående kravlistan.

Under tiden har de tyska förbanden redan avancerat framgångsrikt någon halvmil in på sovjetkontrollerat territorium. I Helsingfors besöker Sveriges sändebud KI Westman utrikesminister Rolf Witting, som säger att Finland kommer att bevara ”sin ’neutrala’ hållning”. Fast borta i Moskva hjälper redan den svenska diplomatiska personalen resterna av den finska beskickningen att återvända till Finland.

Christian Günther sätter sin plan i verket för att få igenom Tysklands önskemål.